

Gård og Kirke

Samhørighed mellem gård og kirke belyst gennem arkæologiske undersøgelser på Færøerne og i Grønland

Af Knud J. Krogh

Kirkerne skulle være det sidste, man så, når man drog ud på havet eller i fjeldene, og det første, når man vendte hjem.

Sådan er der på *Færøerne* tradition for at forklare de gamle kirkebygningers markante og temmelig ensartede placering i landskabet (1). Det er en meget smuk tanke, der ligger bag denne opfattelse. Men den rigtige forklaring er det næppe. Der er sandsynligvis en helt anden baggrund for, at kirkerne står netop dér, hvor de står. For da det første kuld af kirkebygninger ved kristendommens indførelse omkring år 1000 rejste sig på Færøerne, har man sandsynligvis slet ikke haft nogen mulighed for frit at vælge, hvor i landskabet kirkerne skulle stå.

Valget af placeringen havde da formentlig forlængst fundet sted. Det skete i virkeligheden længe før, kristendommen kom til øerne, hvor mærkeligt dette end kan lyde. For der er grund til at antage, at de første kirker blev opført som led i eksisterende gårdsanlæg. Det vil sige, indgik som et nyt led i den samling af enkeltbygninger, bolig, stalde, lader, forrådshuse m.m., som på den tid almindeligvis udgjorde et gårdsanlæg.

Forholder det sig sådan, var placeringen af kirken og den tilhørende kirkegård i realiteten indirekte fastlagt, allerede da den pågældende gård i sin tid blev placeret i terrænet. Og det skete vel for de fleste af de

Sand kirke, Sandoy, Færøerne.

gårde, der her er tale om, på så tidligt et tidspunkt, at man overhovedet ikke endnu havde kristendom og kirkebyggeri i tankerne. Ja, mange af gårdene, der senere fik tilføjet en kirkebygning, må utvivlsomt høre til blandt de tidligst grundlagte, landnamsgårdene.

Det, der i sin tid afgjorde, hvor de enkelte gårde blev placeret i landskabet – og dermed også bestemte

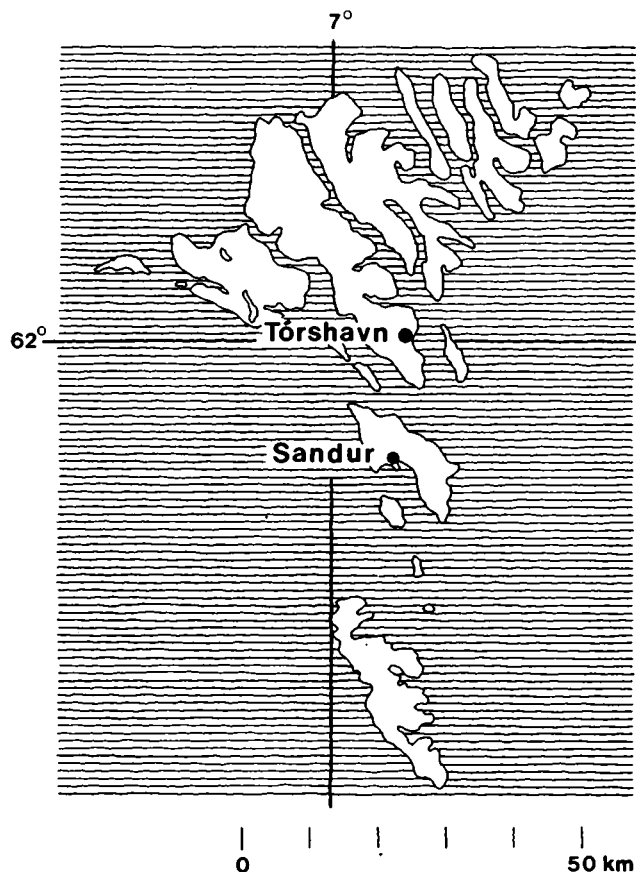
de kommende kirkers beliggenhed – var selvfølgelig først og fremmest en række grundlæggende funktionelle krav. Der måtte nødvendigvis være let adgang til drikkevand til dyr og mennesker, og der måtte være tilstrækkeligt store arealer til stede, som kunne indrettes til de marker, på hvilke det livsvigtige vinterfoder til køerne og andre husdyr skulle kunne høstes.

Sådanne betingelser findes ikke i overflod i det færøske landskab, som i stor udstrækning består af ikke dyrkbart fjeldterræn, og de lokaliteter, der har egnet sig til etablering af vikingetidens og middelalderens gårdsanlæg udgør et begrænset antal, og har en forholdsvis ensartet landskabelig karakter.

Studiet af middelalderens kirkebyggeri på Færøerne er ikke umiddelbart tilgængeligt, for bortset fra bispesædets stenkirker, der uden tvivl i alle måder har indtaget en særstilling i det færøske kirkemiljø, hvor alle andre kirker formentlig har været bygget af træ, er der overhovedet ikke bevaret en eneste af de mange kirkebygninger, der i middelalderen rejstes på øerne. Af de nuværende kirkebygninger er således ingen opført tidligere end i 1800-årenes første halvdel.

Der er desværre heller ingen skriftlige kilder til at berette, hvordan det ældste sæt af kirkebygninger på Færøerne blev etableret. I det hele taget tier de få middelalderlige skriftlige kilder, der er bevaret, fuldstændigt om det færøske kirkebyggeri, når der ses bort fra de yderst sparsomme og tilsyneladende uklare kilder, der omtaler kirkebyggeri ved Færøernes bispesæde i Kirkjubøur (2). Omkring år 1600 oplyses det, at der ifølge et middelalderligt register, som da forefandt, skal have været hen mod et halvt hundrede kirker på Færøerne før 1350 (3).

Udover at man formentlig med rette kan formode, at forholdene på kirkebyggeriets område mere eller mindre kan have svaret til forholdene i andre norrøne

samfund, f.eks. i Island, hvor blandt andet den økonomiske struktur i det middelalderlige kirkebyggeri er temmelig godt belyst, og hvor der netop er en nøje sammenhæng mellem gård og kirke (4), så er man for Færøernes vedkommende udelukkende henvist til at søge kirkebyggeriets historie oplyst gennem arkæologiske undersøgelser. De sparsomme rester af de forlængst forsvundne kirkebygninger, der eventuelt endnu gemmer sig i terrænet, er i virkeligheden det eneste kildemateriale (5).

Den direkte anledning til de her fremførte overvejelser om den mulige samhörighed mellem gård og kirke på Færøerne er da også, at jeg i 1969-70 for Føroya Fornminnissavn havde lejlighed til på Sandoy at gennemføre arkæologiske undersøgelser, hvis resultater netop synes at tyde på en nær forbindelse mellem en gård og en kirke. Undersøgelserne gennemførtes ved kirken i hovedbygden Sand og gav et grundlæggende indblik i situationen på dette sted, da den første kirkebygning rejstes i den tidligste middelalder. Det forekommer mig rimeligt at formode, at det billede, undersøgelsen i Sand har givet os, er repræsentativt for Færøerne som helhed. Men det vil kun det fortsatte arkæologiske arbejde kunne afgøre.

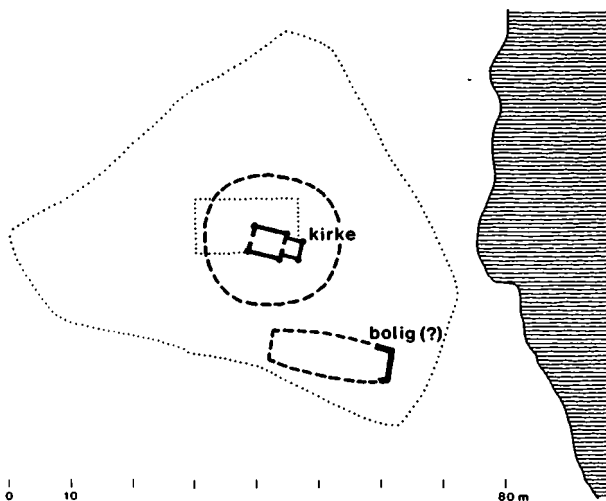
Landskabet, der omgiver Sand Kirke, har med sine vidtstrakte slettearealer været et af de mest tillokkende steder på Færøerne i det hele taget for en bondefamilie, som søgte nyt land. Efter århundreders intens fåregræsning er området idag udelukkende præget af græsbevoksning; men ved landnamstiden har det utvivlsomt fremtrådt med en overmåde frodig og nuanceret vegetation.

Den kirke, der idag står i Sand, er opført i 1839. Udgravninger har afsløret, at der på det samme sted efter tur har stået ialt 6 kirker (6). Den første i rækken er en ganske lille trækirke med jordgravede hjørnestolper, og det er sandsynligt, at denne kirke hører hjemme i det tidsrum, hvor kristendommen endnu var ny på Færøerne.

I 1863 fandtes i forbindelse med gravning af en ny grav på kirkegården sydsydøst for kirkebygningen et skattefund bestående af 98 sølvmønter foruden et brudstykke af et sølvbånd. Mønterne spænder over tidsrummet ca. år 1000 til ca. 1080-90 og kommer fra en række europæiske lande (7). Fundet blev tolket som et såkaldt skattefund; en skat, som ejeren af en

eller anden grund ikke har taget frem igen. Således som mønterne fordeler sig aldersmæssigt, er det sandsynligt, at skatten er nedlagt engang i slutningen af 1000-årene.

De foreløbige undersøgelser, der nu er foretaget, hvor mønterne blev fundet, viser, at der her findes fragmenter af en bygning, først og fremmest i form af dele af et fornemt hellegulv, som formentlig har været et bolighus. Dette hus må have været i brug i hvert fald endnu i slutningen af 1000-årene, hvor efter alt at

Sand kirke, Sandoy, Færøerne. Skitseplan, der antyder, hvorledes stedets første kirke, hvis grundplan er fastlagt ved arkæologiske undersøgelser, og den formodede, samtidige bolig kan have ligget i forhold til hinanden i 1000-årene. Hvordan kirkegårdens form har været oprindelig, ved vi ikke. Her er den tegnet med en cirkulær afgrænsning; men den kan selvfølgelig lige så vel have været for eksempel rektangulær eller kvadratisk. Omridset af den nuværende kirke og kirkegård er vist med prikket linje. De fortsatte arkæologiske undersøgelser af arealet umiddelbart syd for den nuværende kirkegård synes at vise, at der også under grønsværen dér skjuler sig fragmenter af bygninger m.v.

dømme en af husets beboere har følt det nødvendigt at gemme sine værdier under gulvet.

Prøver vi at genskabe situationen, som den kan tænkes at have været i 1000-årene, da det formodede bolighus med møntskatten under gulvet var i funktion, og hvor formentlig den første af Sands seks kirker forlængst var etableret, når vi frem til den situation, som illustreres på vedstående tegning. Tæt ved gårdens bolig ligger en lille kirke. Den står i givet fald på selve gårdens »tun« og må utvivlsomt knytte sig til gårdsanlægget på samme måde, som det f.eks. kendes fra Island i middelalderen. Det er sandsynligvis bonden på denne gård, der bygger kirken. I tidens løb bygges nye og større kirkebygninger på stedet. Kirkegården vokser og vokser, og på et tidspunkt inddrages det areal, hvor engang en stor bolig, der nu var jævnet med jorden, havde sin plads. Kirkens ejendomsforhold har utvivlsomt på et givet tidspunkt tilsvarende ændret sig, så samhørigheden mellem gård og kirke brydes. Kirken skubber simpelthen gården bort.

Det er de arkæologiske vidnesbyrd, der antyder, at forløbet i Sand kan have været som fortalt. De fortsatte udgravninger dér, vil gøre billedet klarere. Den her postulerede samhørighed mellem gård og kirke på Færøerne kunne udbygges med en række eksempler på lokaliteter, hvor der efter alt at dømme gennem arkæologiske undersøgelser vil kunne påvises en sammenhæng mellem gård og kirke lige som i Sand, men her skal blot peges på situationen i Kvivik på Streymoy, hvor der lige ved siden af tomten af den store vikingetids-middelaldergård, som Sverri Dahl har udgravet (8), ligger en gammel kirkegård. Det er nærliggende at tro, at den har sin oprindelse i en kirke og kirkegård, der i sin tid blev etableret ved det store, nu udgravede gårdsanlæg.

Det er gennem det ovenstående antydet, at man

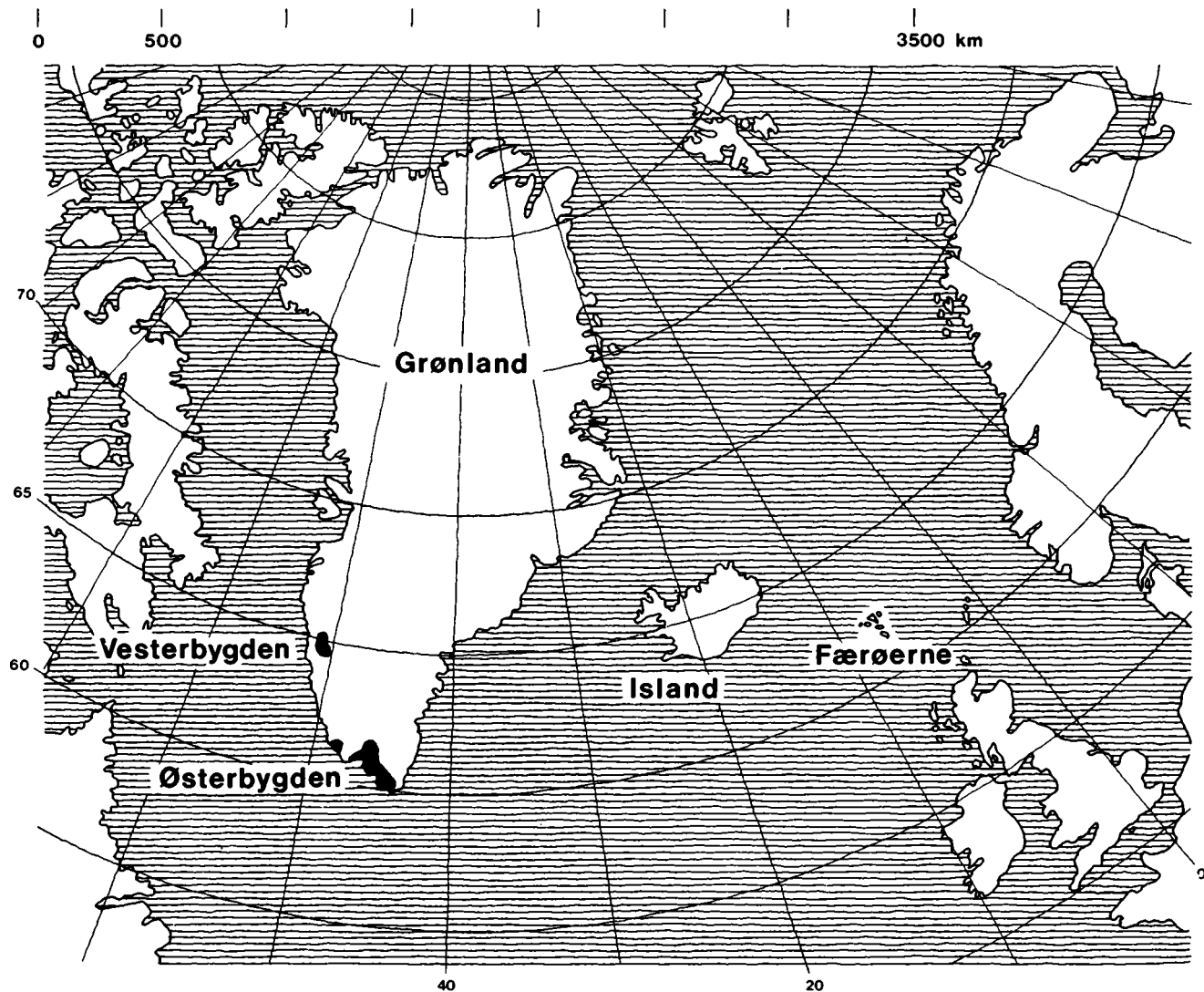
Kvivik, Færøerne. Midt i billedet ses de udgravede ruiner af en gård fra vikingetid og middelalder (bolig, stald og lade), og umiddelbart foran ligger stedets gamle kirkegård. Den kirkebygning, der fra første færd stod på denne kirkegård, kan i givet fald være opført i tilknytning til gården.

kan formode, den færøske kirkestruktur eventuelt kan have lignet den islandske. Et andet forhold, som måske kan pege i samme retning, er, at der på Færøerne findes en række tomter af såkaldte *bønhuse*, (færøsk »bønhús«), ganske små kirker eller kapeller, som synes at have meget stor lighed med tomterne af de mange *bønhuse* (islandsk »bœnhús«), der indgik som et led i den middelalderlige, islandske kirkestruktur. I Island indgår disse *bønhuse* selvfølgelig altid i et gårdsanlæg, og det er nærliggende at formode, det samme har været tilfældet på Færøerne, og man må derfor antage, at der i den umiddelbare nærhed af

disse færøske bønhusomter skulle kunne findes spor af de pågældende gårdes øvrige bygningsanlæg.

Formodningen om samhörighed mellem gård og

kirke på Færøerne må, fordi de arkæologiske undersøgelser af dette spørgsmål endnu kun er i sin indledende fase, hvile på et forholdsvis spinkelt grundlag. Til

gængæld er der et helt andet område inden for det middelalderlige, norrøne samfund, de nordatlantiske bosættelser, hvor der ikke er nogen tvivl. I *Grønlands bygder* er situationen entydig. Her er gård og kirke uløseligt knyttet sammen.

Ikke kun de kirkebygninger, der formentlig blot har været små gårdkirker eller gårdkapeller, bønhus, men også de kirker, der har haft et egentligt tiendeområde, er alle knyttet nær til et gårdsanlæg. I intet tilfælde finder man i Grønland en kirkebygning liggende isoleret.

Den nordiske bosætning i Grønland finder sted i slutningen af 900-årene. Godt tre hundrede gårdsanlæg finder efterhånden plads i de to bygdeområder på landets vestkyst, *Østerbygden* og *Vesterbygden*, og efter indførelsen af kristendommen i begyndelsen af 1000-årene bygges der en lang række kirker i landet. Såvidt det kan udledes af de skriftlige kilder, har der i 1300-årene været 12 sognekirker og 2 klosterkirker i Østerbygden og 3-4 sognekirker i Vesterbygden (9).

Ialt er der hidtil ved de arkæologiske undersøgelser, der for alvor indledtes i slutningen af forrige århundrede, fundet 17 kirketomter i Østerbygden og 3 i Vesterbygden, og flere fund af kirker vil utvivlsomt følge, efterhånden som de arkæologiske undersøgelser skrider frem (10). Som nævnt opgiver de skriftlige kilder kun 14 kirker i Østerbygden. Der er altså fundet flere kirker, end der ifølge kilderne skulle være. Forklaringen er sandsynligvis den, at der, udover kirker med et egentligt tiendeområde (muligvis har sådanne kirker også i Grønland fra et givet tidspunkt været omtalt som sognekirker) også har været kirker med en lavere status. Kirker eller kapeller, som man formentlig ikke kan forvente omtalt i de middelalderlige for-
tegnelser.

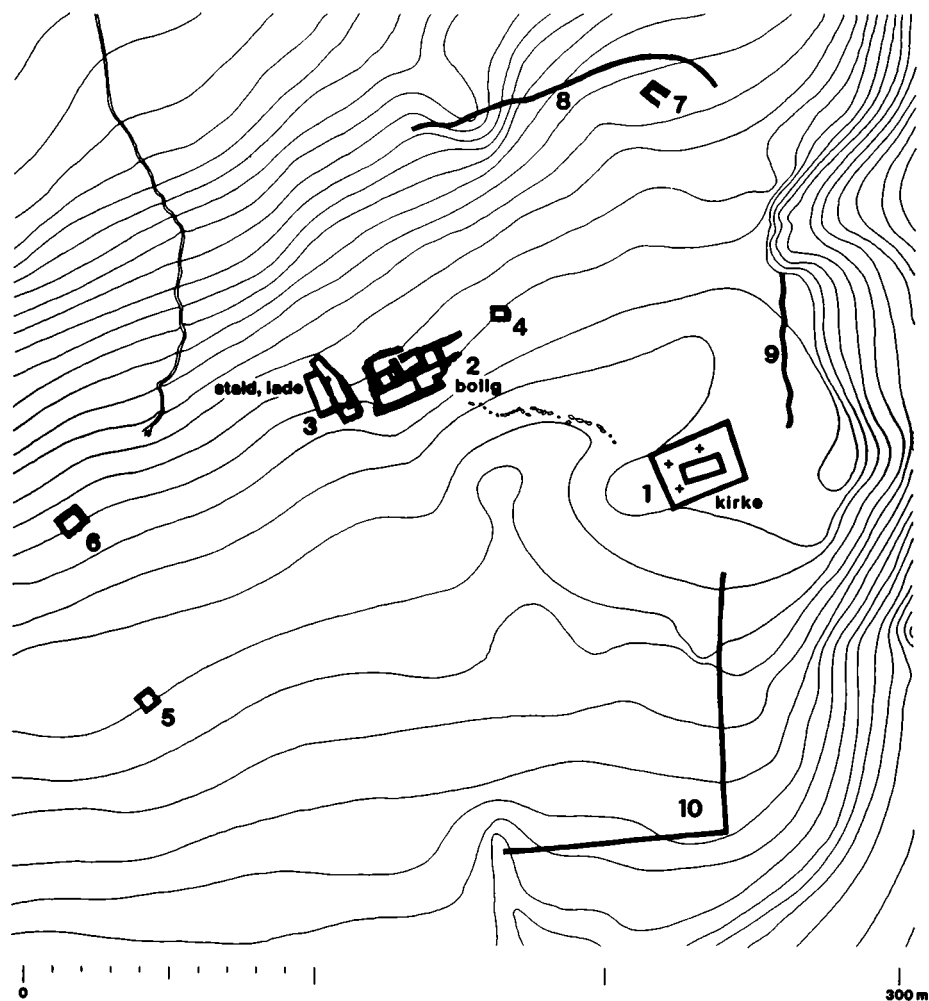
En gruppe af de grønlandske kirketomter synes ale-

ne ved de enkelte kirkers usædvanlig beskedne størrelsesorden at skille sig ud som noget specielt. Sandsynligvis er det bønhus, gårdkirker, svarende til hvad der, som nævnt, var almindeligt i Island. Sådanne kirker eller kapeller var som oftest uden tiendeindtægter (4).

Hen mod år 1500 ligger alle grønlandske gårde tilsyneladende øde. Årsagerne hertil er endnu ikke klarlagte, men tilbage i de grønne dele af Grønland ligger nu de enestående velbevarede levn i form af hustomter med hvad de indeholder af de norrøne grønlænderes redskaber m.v., tilgroede marker med udviskede spor af kunstvandingsanlæg, kirketomter og kirkegårde med de jordiske rester af de gamle grønlandske bønder. Fordi der bogstaveligt talt ikke er gjort indgreb i dette norrøne vikingetids- og middelaldersamfunds efterladenskaber siden den sidste af beboerne gik bort, er det et helt enestående homogent studiemateriale, der virkelig gør det muligt efterhånden at danne et helhedsbillede.

Hvordan er så kirkebygningerne placeret i denne helhed? At de nævnte, formodede gårdkirker, bønhusene, der alle synes at være meget små, ligger knyttet tæt til den pågældende gård er selvfølgelig ikke så mærkeligt. Men det må påkalde den største interesse, at også alle de større kirkebygninger, der må formodes at være de i kirkelisterne omtalte, og som må have haft et egentligt tiendeområde, er nøje knyttet til gårdsanlæg. Også disse kirkebygninger ligger alle hver for sig centralt placeret i den klynge af bygninger, som tilsammen udgør en gård. Som oftest er kirken placeret umiddelbart ved boligen.

I det følgende gennemgås ud fra oversigtsplaner i korte træk situationen ved en række af de grønlandske gårde, hvor der findes en formodet tiendeområde-kirke.

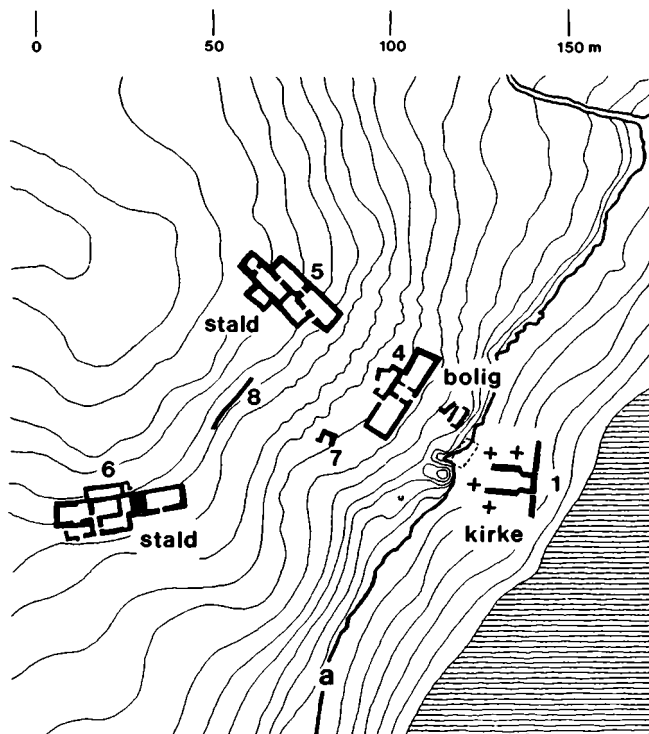
Anavik, Vesterbygden, ruingruppe 7, Ujarassuit.

Det første eksempel er gården *Anavik* nordligst i Vesterbygden, ruingruppe 7. Steder hedder i dag Ujarassuit. Situationsplanen er tegnet med 1 m kurver og nord opad. 1: Kirke og kirkegård. 2: bolig m.m. 3: stald og lade. 4: hestestald. 5: forrådshus. 6 og 7: fårestalde. 8, 9 og 10: hjemmemarksdige. (Denne og de

følgende situationsplaner er tegnet på grundlag af materiale i Nationalmuseets arkiv. De anførte ruingruppenumre refererer til Nationalmuseets registrant. De enkelte ruingrupperes beliggenhed fremgår af oversigtskortene, der er gengivet i Knud J. Krogh: *Erik den Rødes Grønland*, 1982, s. 247-261).

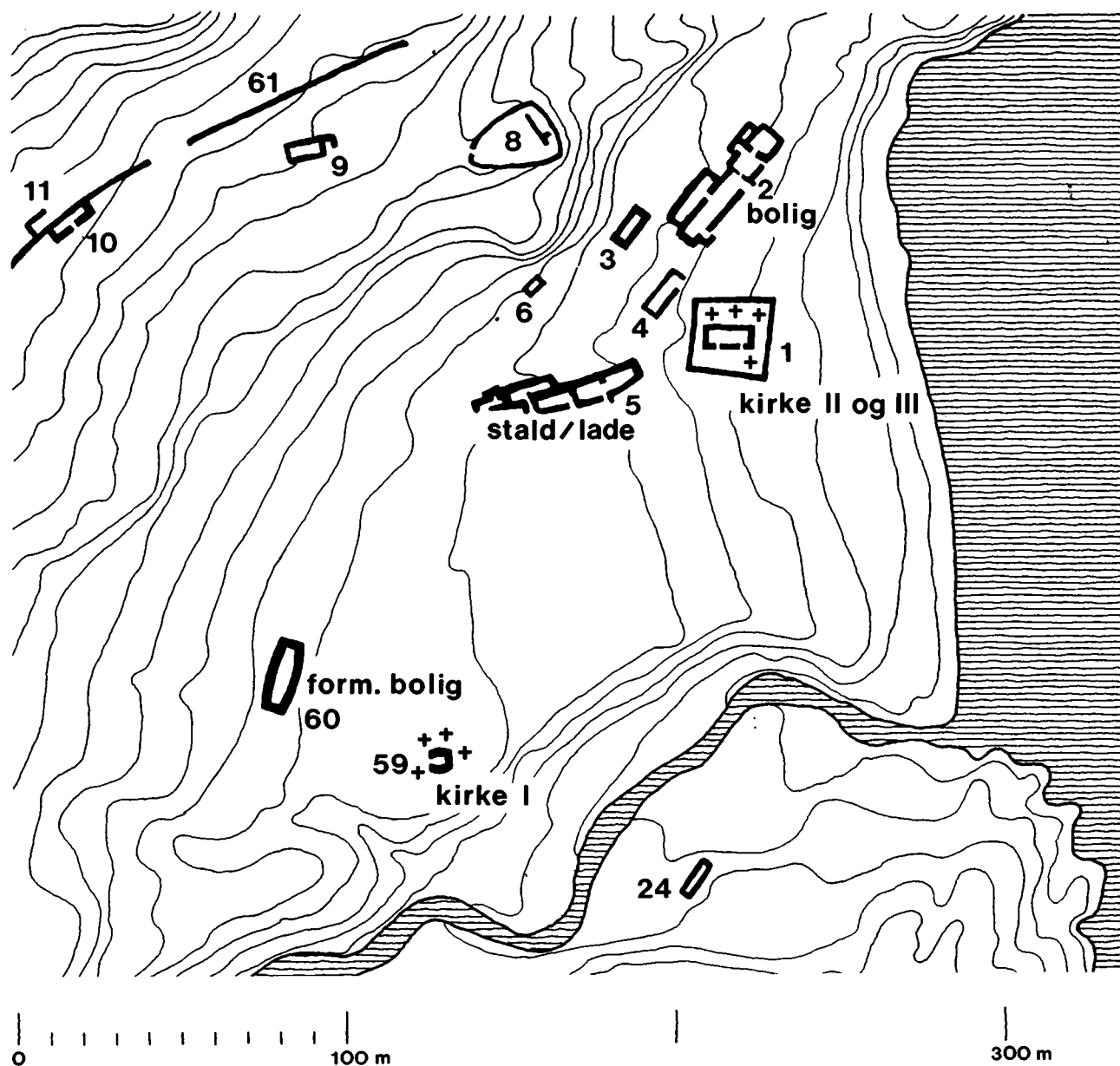
Sandnæs, Vesterbygden, ruingruppe 51, Kilaarsarfik.
 Situationsplan, nord opad. Højdeforskel mellem kurverne 0,5 m. 1: kirke og kirkegård. 4: bolig. 5 og 6: stalde. 7: smedie. 8: dige. Kirken og kirkegården er på grund af landsænknings nu overskyldet ved højvande, hvor vandet når til linjen a.

Sandnæs, Vesterbygden, ruingruppe 51, Kilaarsarfik.

Brattahlid, den nordre gård, Østerbygden, ruingruppe 29a. Stedets nuværende navn er Qassiarsuk. Situationsplanen omfatter kun den centrale del af gårdens areal og derfor ikke samtlige bygningsanlæg. Nord er opad. Højdeforskellen mellem kurverne er 2 meter. 1: kirke fra omkring år 1300, omgivet af en næsten kvadratisk kirkegård; under denne kirke findes spor af en forgænger, der var omgivet af et cirkulært kirkegårdsdige. 2: bolig. 3: forrådshus. 4: stald (?). 5: samling af kostalde m.v. og lader. 6: stald. 8: malkefold. 9: forrådshus. 10 og 11: lille stald med fold (?). 59: Brattahlids ældste kirke og kirkegård. 60: ruin, der først blev fundet i 1960'erne. En indledende udgravning foretaget 1974 viser, at det er et langhus med svagt krumme vægge. En række forhold taler for, at det er ruinen af en bolig, og at den hører til blandt de allerældste bygninger på Brattahlid. Såfremt det virkelig viser sig at være en bolig, forklarer det utvivlsomt, hvorfor den første kirke også ligger i det samme område, for som det fremgår, placeres kirkerne jo almindeligvis lige ved boligerne. 61: hjemmemarksdige.

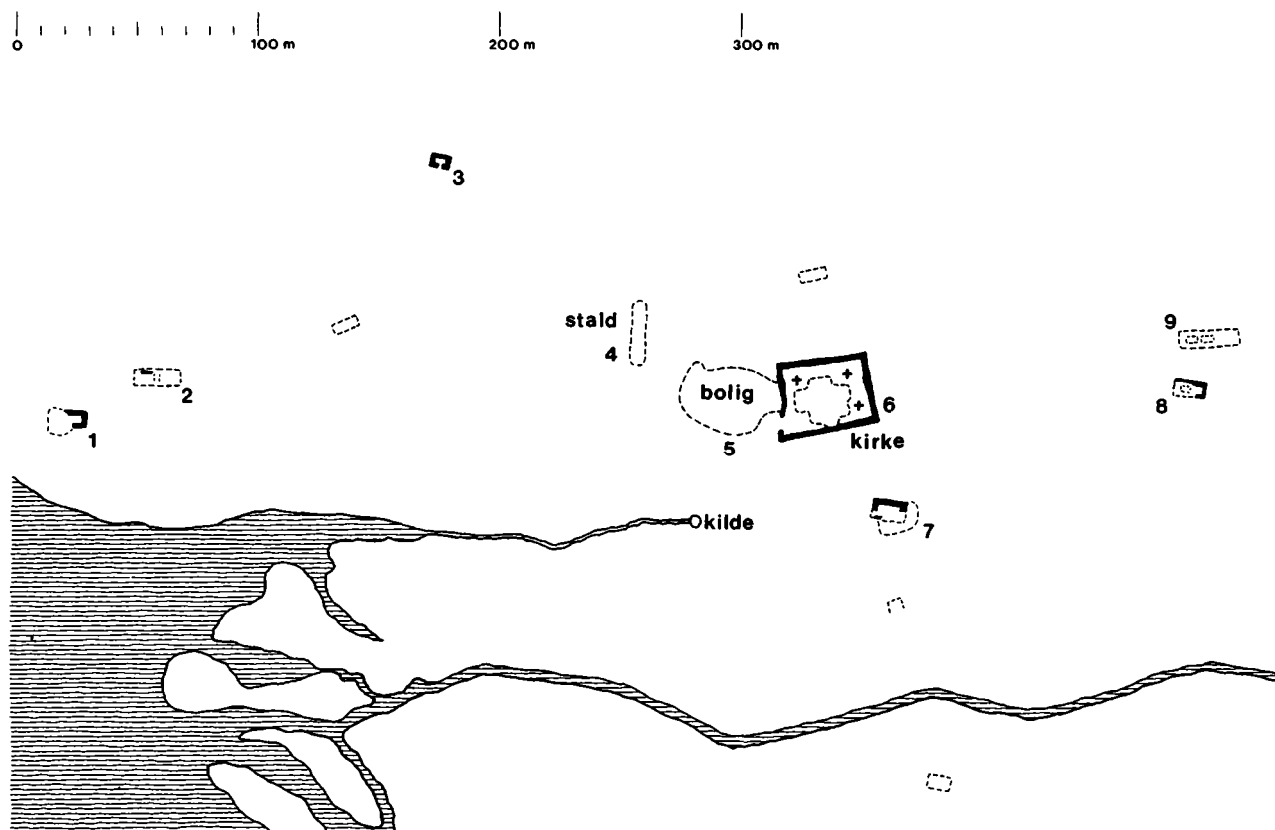
Brattahlid, Østerbygden, ruingruppe 29 a, Qassiarsuk.

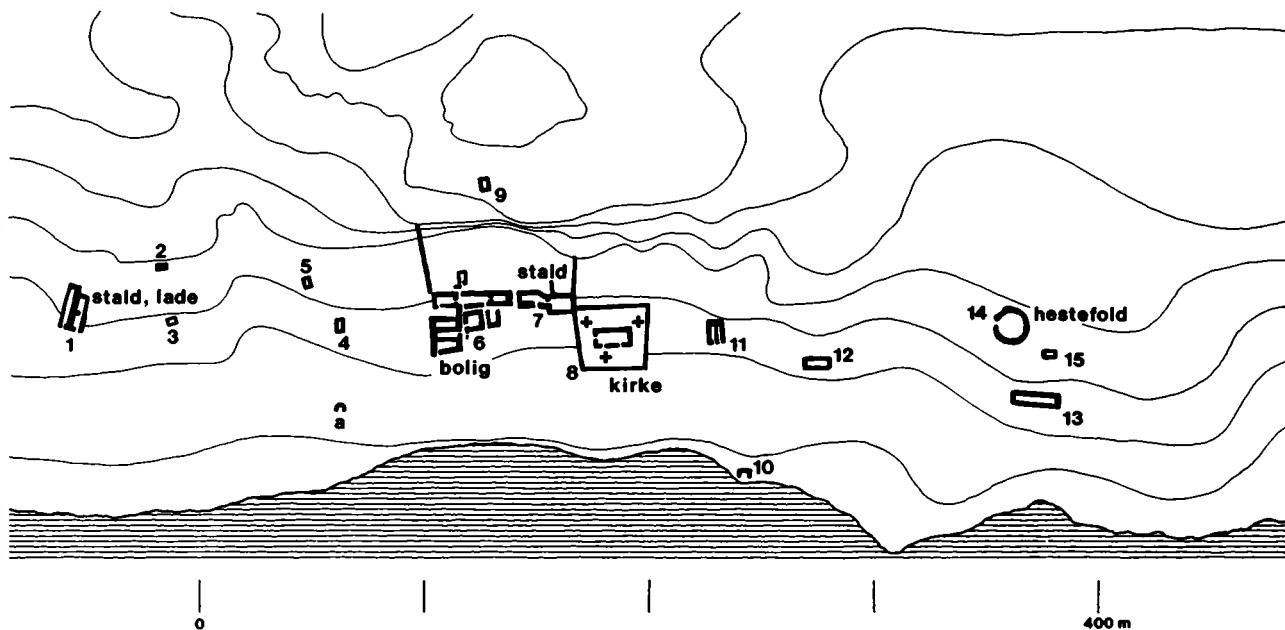

Østerbygden, ruingruppe 18. Situationsplan, nord opad. Gården ligger på nordsiden af Narsaq elven ved dennes delta lidt nord for Narsaq by. Der har ikke været foretaget udgravninger på stedet, og kun for nogle af ruinernes vedkommende kan det fastlægges, hvilken rolle de i sin tid spillede i gårdsanlægget. 3: forrådshus. 4: stald og lade. 5: ruinen af en stor bolig. 6: kirke og kirkegård. A: kildevæld.

Det er muligt, at kirken er den i skriftlige kilder omtalte *Dyrnæs kirke*.

Østerbygden, ruingruppe 18, Narsaq ilua ved Narsaq.

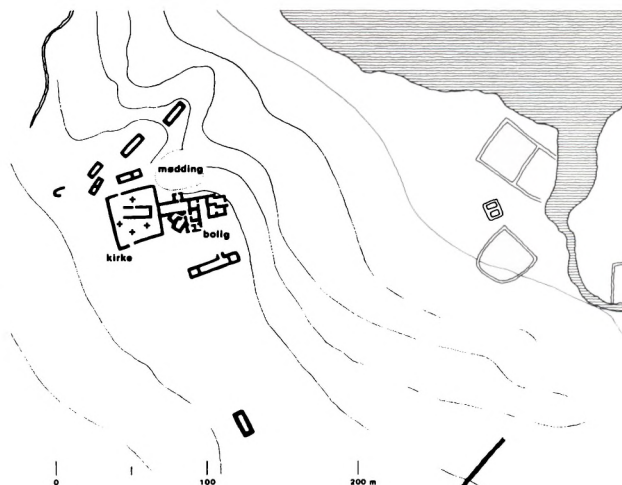

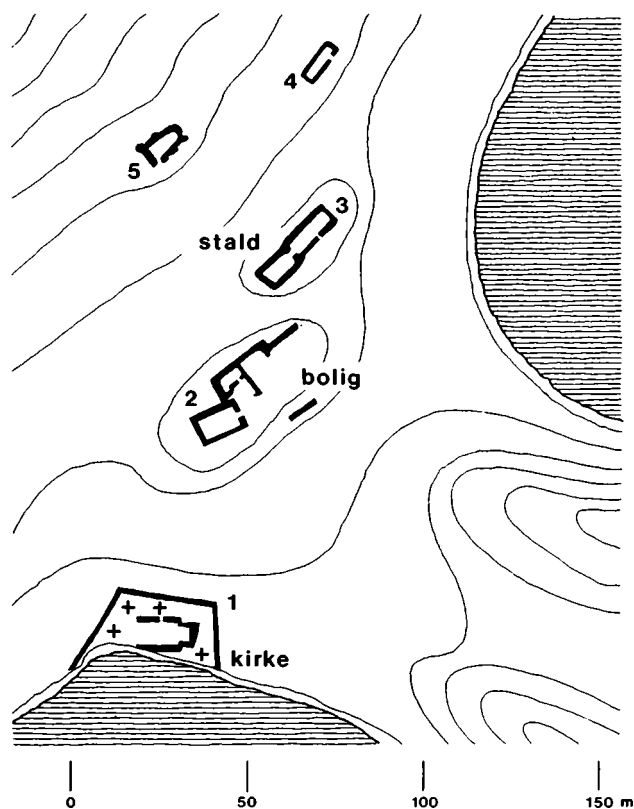
Gården ved Hvalsøfjordens kirke, Østerbygden, ruingruppe 83, Qaortukuloq.

Gården ved *Hvalsøfjordens kirke*. Østerbygden, ruingruppe 83, Qaortukuloq. Situationsplan, nord opad. Højdeforskellen mellem kurverne er 5 m. 8: kirke og kirkegård. 6: bolig, 9 og 10: forrådshuse. 1 og 7: stalde med lader. 14: hestefold. 2, 3, 4, 5, 11, 12 og 13: små bygninger til husdyrene m.v.

Østerbygden, ruingruppe 66, Igaliku Kujalleq, Søndre Igaliku. Situationsplan af gårdens centrale del. Der er kun foretaget partielle udgravninger af gårdsanlægget, og kun for nogle ruiners vedkommende kan det fastlægges, hvilken rolle de i sin tid spillede.

Østerbygden, ruingruppe 66, Igaliku Kujalleq, Søndre Igaliku.

Herjolfsnæs, Østerbygden, ruingruppe 111, Ikigaat.

Herjolfsnæs, Østerbygden, ruingruppe 111, Ikigaat. Situationsplan, nord opad. 1: kirke og kirkegård. 2: bolig. 3 og 4: stalde. 5: fold. Landsænkningen har også her medført, at kirkegården delvis er opslugt af havet.

Som det fremgår, knytter kirkerne i de norrøne, grønlandske bygder sig nøje til gårdsanlæg. Og som situationen på Brattahlid tilsyneladende røber, så er forholdet åbenbart af så grundlæggende karakter, at blot en gård flytter et par hundrede meter, må kirken også flytte med. De sparsomme skriftlige oplysninger, vi har om de grønlandske kirkeforhold i middelalderen, hidrører først og fremmest fra den såkaldte *Ivar Bårdsons Grønlandsbeskrivelse* (11), men hans kortfattede antydninger om kirkernes økonomiske struktur, og hvad dette måtte røbe om deres relationer til gårdene, er vanskelige at tolke. Det arkæologiske materiale, vi her har strejft, viser dog så store ligheder i den måde, hvorpå kirkebygningerne er etableret i det grønlandske og det islandske middelaldersamfund, at det ligger lige for at formode, at den grønlandske kirkes struktur i stor udstrækning kan have svaret til den gennem skriftlige kilder væsentlig bedre oplyste islandske. I Island havde man et såkaldt egenkirkevæsen til henimod år 1300. Kirkebygningen tilhørte den, der ejede jorden, hvor kirken stod, og ejeren havde andel i kirkens tiendeindtægter (4). Således måtte der jo blive et nært tilhørsforhold mellem gård og kirke i Island. Og det er altså et lignende forhold, man kan forestille sig har eksisteret i det grønlandske samfund.

Der er i de omtalte norrøne samfund i vikingetidens nordatlantiske kolonisationsområder, som vi har set, tilsyneladende en god forklaring på, hvorfor kirkebygningerne står, netop hvor de står. Det er nærliggende at spørge, om den nære samhørighed mellem kirke og gård, som vi tilsyneladende møder overalt i det nordatlantiske område, afspejler en situation, som var tilsvarende andre steder i Skandinavien, og her tænkes i første række på Norge, hvorfra den kirkelige struktur i

det norrøne område blev opbygget. En lang række forhold, såvel de skriftlige kilders som bygningsanlæggenes vidnesbyrd, taler netop for, at situationen har været tilsvarende i Norge, omend hele dette kapitel af Norges kirkehistorie endnu kun er utilstrækkeligt belyst set fra den arkæologiske synsvinkel. Det er da

Gården ved Hvalsøfjorden kirke, Østerbygden i Grønland, ruingruppe 83, Qaortukuloq. Ruinerne af bolig og kirke m.m., set fra nordvest. Jævnfør den gengivne situationsplan. Fotografi fra 1935, Nationalmuseet.

også vanskeligt at forestille sig, at de islandske, grønlandske og færøske kirkesamfund, der etableredes i 1000-årene, skulle få en udformning, der adskilte sig særlig meget fra den, man på det tidspunkt havde i kirke-moderlandet Norge.

Det udviklingsforløb, der synes at kunne aflæses af undersøgelseerne ved Sand kirke på Færøerne, kan vise sig at være et forløb, som har udviklet sig tilsvarende i den tidlige middelalder mange steder i Skandinavien. Selve gården er det første på stedet. Senere søjes en kirkebygning til gårdsanlæggets bygningsgruppe, og efter en tids forløb, og formentlig efter at der indtræder ændringer i den kirkelige økonomis struktur, fortrænger kirken helt gården, der må flyttes andet steds hen.

Ved arkæologiske undersøgelser på kirkegårde og i disses umiddelbare omgivelser må man have opmærksomheden henledt på, om der her skulle være spor af et forlængst forsvundet gårdsanlæg. Ikke alene vil man måske kunne få svaret på, hvorfor kirken det pågældende sted står, hvor den står; men tillige vil man ad den vej måske kunne komme tættere ind på livet af grundlæggende økonomiske strukturer i den tidlige middelalders samfund.

I den med jævne mellemrum opblussende diskussion om en eventuel kontinuitet fra hedenske til kristne kultsteder i de nordiske lande vil klarlæggelsen af forholdet mellem gård og kirke i det tidlig-middelalderlige samfund utvivlsomt også vise sig at være af afgørende betydning.

Noter og litteratur

1. J.P. Trap: Danmark. Femte udgave. Færøerne. Bind XIII. 1968, s. 209.
2. Alexander Bugge: Erkebiskop Henrik Kalteisens Kopibog, Kristiania 1899.
Jakob Jakobsen: Færøske Folkesagn og Æventyr, Tórshavn 1961-64, s. XXI.
Knud J. Krogh: Den lille domkirke i Kirkjubøur. Heiðursrit til Sverra Dahl, Froðskaparrit, 28. og 29. bók. Tórshavn 1981, s. 313-328.
3. Peder Claussøn Friis: Samlede skrifter. Udg. for den norske historiske Forening af Dr. Gustav Storm. Kristiania 1881, s. 424-427.
4. Inge Skovgaard-Petersen: Islandsk egenkirkevæsen. Tidsskriftet Scandia, 1960, s. 230-96.
Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder. Bind XIII. København 1968. Artiklen »Privatkirke«, sp. 462 ff.
5. Sverri Dahl: Skráseting av føroyskum miðaldar kirkjugripum. Froðskaparrit, 24. bók, Tórshavn 1976, s. 82-109.
6. Knud J. Krogh: Seks kirkjur heima a Sandi. Tidsskriftet Mondul, nr. 2, Tórshavn 1975, s. 21-54.
7. C.F. Herbst: Sandö Fundet. Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie, 1863, København 1866, s. 376-393.
8. Sverri Dahl: Fornar toftir i Kvívík. Tidsskriftet Varðin, bd. 29, Tórshavn 1951, s. 65-96.
9. Finnur Jónsson: Grønlands gamle Topografi efter Kilderne (1898), Meddelelser om Grønland, bind XX, 1899.
C.L. Vebæk: Kirke-topografien i nordboernes Østerbygd. Tidsskriftet Grønland, juni 1966, s. 198-212.
10. Knud J. Krogh: Om Grønlands middelalderlige kirkebygninger. Minjar og Menntir, Festskrift til Kristjan Eldjarn. Reykjavík 1976, s. 294-310. (Indeholder en oversigt over samtlige fundne kirketomter samt diverse litteraturhenvisninger.)
11. Finnur Jónsson: Det gamle Grønlands Beskrivelse af Ívar Bárðarson. København 1930.